

DILETTÁNS PURISTÁK

MAJDNEM TÍZ ÉV telt el azóta, hogy — régi óhajok beteljesülése-képpen és nyelvészeti folyóirataink állandó gyakorlatának szentesítésére — az Akadémia megindította nyelvművelő mozgalmát. Az új nyelvvelmi akció sok viszontagságon ment keresztül, az újságok a nyelvészkedő patrióták légióját szabadították rá a tájékozatlan közvéleményre; a rádió — igen helyesen — állandóan főlszínen tartja a divatossá lett nyelvészeti eszmecsereket, maga is nehezen tojástáncolva a tilalomfák és új jelző-táblák útvesztőjében; néhány nyelvvédő kiadvány enyhe kudarcot szenvedett, pro és contra nagy viták keletkeztek szavak és újból szavak körül — egészen egy dilettáns és magyarul rosszul tudó puristának nemrég megjelent, nagy derűtséget keltő füzetéig.¹

Mérlegelve az összes fölmerülő szempontokat és az eddigi viták anyagát, a következő pontokban foglalhatjuk össze — a magyarság, a hagyományok, a józanság és a szellemi kultúra nevében — a hivatalos és publicisztikai nyelvveldelem ellenzékének tételeit és követeléseit.

i. A nyelvművelést ne dilettánsok, hanem elsősorban írók, másodsorban tudósok irányítsák. Modern irodalmi és köznyelvünk megalapozásának hőskorában olyan művészi nyelvérzékű írók vettek részt az alkotás és kritika munkájában, mint Bacsányi János, Baróti Szabó Dávid, Báróti Sándor, Berzsenyi, Czuczor Gergely, Csokonai, Dugonics András, Faludi Ferenc, Gyulai Pál, Jósika Miklós, Kazinczy Ferenc, Kisfaludy Sándor, Kölcsey, Vörösmarty. Sikerült is a mozgalmuk, mert az egész nemzet minden szellemi erővel egyesült egy közös föladat megoldására; mert négy évtizeden át szívósan harcoltak a nyelvnek akkor valóban szükséges megújulásáért; mert az újítást nem az idegen szavak üldözésére korlátozták, hanem nyelvünket öncélú teremtéssel tették mindenféle irányban hajlékonyá és fölösen is gazdaggá. Hajlandó az ember azt gondolni, hogy egy nemzet életében kétszer ugyanaz a szellemi erőfeszítés nem is jöhet létre. Egy XX. századi nyelvújítás mindenképpen másodlagos, epigon kell, hogy maradjon. Hiányzik hozzá a hit, a hőskori szellem és — valljuk be — nyelvünk mai gazdagsága, hajlékonysága mellett nincs is rá szükség. Egy irodalom, mely Prohászkat, Adyt, Szabó Dezsőt, Kosztolányi Dezsőt, Szabó Lőrincet, Tamási Aront termelt, nem szorul arra, hogy ankéteken, szójegyzékekben, iskolai dolgozatokban, orvosi hetilapokban istápolják. Amikor a „nyelvben él a nemzet“ igéje megszületett, még nem élt nyelvben a nemzet. Ma már íróiban él a nyelv. A nyelvművelő folyóiratokat pedig — Arany szavaival élve — nem éneklők, hanem, sajnos, énektanárok tartják fönn. Sok hamisan éneklő is van köztük, sok szakács, aki elsózza a legjobb leveseket, de még hívatlan bába, sőt kuruzsló csodadoktor is. Egy pillantás folyóirataink „nyelvművelő“ munkatársainak jegyzékére: rengeteg ismeretlen név és néhány kitűnő tudós, de nem mind tartozik nyelvünk mesterei közé. Hát még a sok bogarászó iskolamester, cédulázó, kivonatoló, szűklátókörű nyelvészinas a hajbókoló „minorum gentium“ köréből! És a dilettánsok serege, akik félművelt újságok, reménytelen hivatalszobák íróasztalai mellől, vagy más tudományokban sikertelen érvényesülni-vágyókból kerülnek ki... Seholy egy igazi író. Pedig a mozgalom megindítója, Négyessy László azt hirdette

¹V. ö. erről bővebben „A műkedvelő Purista lelki alkata“ c. tanulmányunkat, Szellem és Élet, Szeged 1940. nov. — V. ö. még „A derülátó borút remél, avagy az idegen szavak hasznossága“ c. cikkemet, Magyar Nemzet 1940. szept. 15. A kiadvány címe, a pellengér is német eredetű szó: Pranger-ból lett.

hogy „a nyelvművelés elsősorban az írók ügye, nem a tudósoké“. A polgári iskola II/B. osztályának növendékei is beleszólhatnak a nyelvészteszt férfi-munkájába. Risum teneatis amici. A diák már biflázni sem mer, az igazgatót nem nevezheti golyózás közben diri-nek; viszont kritizálnia szabad a tankönyvek, az osztályfőnök magyartalanságait. Ez már a denunciació rendszerét vezeti be az iskolákba. Fölkavarták az egész pedagógiát, megzavarták a rádiót, rászabadították a hírlapírókra a műkedvelők hadát, akikhez lelkesen csatlakoztak a „drogista-szakirányú kereskedő-tanonciskolai“ tanárok, a „hivatás művészet tartalmi kellékeit magyaros nyelvhasználattal párosító“ ügyvédek és más „kedvtöltő“ szóikigondolók. A tudomány kis diurnistái, búsképű téglahordói akarják Móricz Zsigmond „ragozási hibáit“ korrigálni? (Persze hamarosan kiderült, — Magyarosan 1936, 152. — hogy ezek a „hibák“ régiségünkben és népnyelvünkben a legizesebb mondattani sajátságok közé tartoznak.) Pellengéreznek olyanok, akik nem tudnak magyarul, akiknek sejtelmük sincs nyelvtörténetről és a hagyományokat ledöntenék, hogy helyükbe a maguk gyökértelen, hig és sótalan, gátlásokkal haloványra betegített magyarkodását ültessék. Hát bizony ez így nem mehet tovább, mert nyelvművelésünk szégyenletes nagyidai katasztrófája lesz belőle. Új alapokra kellene fektetni a mozgalmat. Maga az a tény, hogy ezek a nyelvművelő folyóiratok évenként változtatják a szerkesztőjüket és szűkebb vezérkarukat, beszédes bizonyítéka az állandó kormányválságnak és belső krízisnek, amely nyelvvédő körökben uralkodik. Itt már csak az segít, ha visszamenekülünk az idegen szót, nyelvújítást, dialektust józanul kedvelő, bölcs Arany Jánoshoz és megfogadjuk az ő tanácsát: „Valóban ideje most, midőn már az újítást a tömeg vette át, midőn nemcsak költő, író, tudós hanem minden ember, aki valamit ír, vagy fordít, legyen az bár egy bolt-cím, vagy szatócshirdetmény, jogot érez a saját hézagos szókészletében hiányzó, vagy hamarosan eszébe nem jutott magyar szó és fordulat helyébe újat faragni, ideje, hogy a hozzáértők e rakoncátlan újítási dühöt mérsékelni megpróbálják.“ (M. T. Akadémia, 1875.)

Mégis volt egy költő a nyelvművelők táborában. Kosztolányi Dezsőt a puristák a magukénak számítják. Irt is néhány ilyenfajta cikket. Egyet az Akadémiában be is mutatott „Négyessy Öméltósága“ elnöklete alatt. Az igazi Kosztolányi azonban a nyelvi szabadság és a művészi hatalom híve. Verseibe gyönyörű, színes „idegen“ szavakat fűz; modern regényében és novelláiban az élet nyelvén ír, szövege a ‚mitugrász‘-t a ‚plausibilis.-sel‘ változtatja, ‚jazz-band‘ hangjaira ‚one-stepet‘ táncoltat; tanulmányaiban pedig, éppen az „Erős várunk a nyelv“ című kötetben, ilyen téglákkal erősíti nyelvünk várát: licitál, nulla, civilizáció, apoplexiás, fanatikus, telefonoz, aszpirin, lombik, patika stb.

2. Necsak a szavakat gyomláljuk, hanem legfőképpen a gondolkozást, a stílust nézzük. Itt megint a mélyen-magyar Arany Jánosra és az okos Kosztolányira hivatkozunk. „Sajnálattal vesszük észre, — írja Arany (Voinovich-kiad. V., 115) — hogy csaknem minden figyelem, érdek, szenvedély, törekvés, kutatási szomj a szavak teste körül forog; ami azoknak s így a nyelvnek is szelleme, a szavakkal élés, igaz magyarosság a kifejezésekben, a helyes, ékes syntaxis aránylag mellőzöttnek, művelés nélkül hagyottnak mondható. Az etymologia ... többenél-több vizsgálót vonz a körébe; de amaz eredeti értelem (etymos), hogy kelljen magyarul igazán beszélni, vagy írni kevés méltatásban részesült.“ Kosztolányi pedig ilyen megértő elveket hirdet: „Legnagyobb az érdeklődés a nyelvújítás leginkább szembeötölő célja az idegen szavak kigyomlálása és helyettesítése iránt. Sokan most pápábbak a pápánál. Egyetlen egynek sem hajlandók megkegyelmezni. Cikkeket küldenek be nekem, melyeknek minden egyes idegen szavát vörös írónnal

keretezik be. Ezek a cikkek néha úgy vöröslenek, mintha a bírálók már megölték volna áldozatukat és kiontott vérével kenték volna be. Mások viszont az idegen szók használata mellett kardoskodnak. Szabad-e összezsugorítani gondolatkörünket, mesterséges béklyókat rakni magunkra? Nem egyértelmű-e ez nyelvünk elszegényesítésével? ... Én egyik félnek sem tudok föltétlenül igazat adni... Csak annak van igaza, aki a belső nyelvújítást óhajtja. Lelkünkben kell megfogannia a vágynak, hogy a magunk nyelvén gondolkozzunk. Mihelyt eljutottunk idáig, máris magyarul beszélünk és írunk s a mozgalom teljes diadalt aratott... Csak a nyelv szellemében való áhítatos beolvadás segíthet bennünket munkánkban... A nyelvtant nem lehet kaptafára húzni. Ahány szabály, annyi kivétel.“ (131—138. 1.)

3. Ne bélyegezzük nemzetietlennek, rossz magyarnak a más-ízlésűt és a nyelvi hagyományok védőit. A nyelvvédők — tisztelet a kivételnek — általában igen haragos emberek. Ha rövid az érvük, megtoldják egy haragdús bökö- és pöf-lapdaccsal, amitől ellenérv-sorvot és kedvszottyantási csökk-szenvet remélnék. Mért magyartalan, aki védi az idegen szavakat és az idegenszerűségek kérdésében is körültekintésre int? A magyar múltnak csaknem valamennyi, legmagyarabb és legértékesebb képviselője, költőink íróink, tudósaink anathéma alá kerüljenek? Magtagadjuk európaiságunkat amelyről elmélkedve írta Makkai Sándor, hogy „a lelkiségre, humánusra kultúrára, emberhez méltó életre vágyó magyarság mindig európai volt és az is marad? (Debreceni Szemle, 1937, 6.) Kiss János szuperintendens, Berzsenyi istápolója, talán nemzetietlen, magyartalan volt, mert az idegen nyelvekből való gazdagodást ajánlotta nyelvművelőinknek, a „magyar nyelvnek állapot járói“ írott bámulatosan eszmegazdag könyvében (1806, 86)? Íme:

(A nyelvművelő tehetsége): a szükséges idegen szókat szokásba hozzák... A magyar nyelv gazdagítására nézve szükséges valamely idegen nyelvből kölcsönözni. .. Nem csak az eddig bevett idegen és megmagyarosodott szókat kell megtartanunk, hanem még többeket is kell idegen nyelvekből kölcsönöznünk... Az idegen nyelvekből vett szóktól némelyek a magyar tudósok közül úgy irtóznak, mint anyai nyelvünk pestisétül. Az ilyenek nem tudják, vagy elfelejtik, hogy minden kiművelt nyelvek gazdagságoknak nagy részét más nyelvektől kölcsönözték. A német nyelv vajjon nem a deák és francia nyelvnek köszöni-é számtalan szavait? A francia, olasz és anglus nyelvek pedig egészen elmerítették ősi örökségüket az idegen szavak tengerébe és mégis ki nem tudja, hogy csudálkozásra és irigységre méltó virágzásban vágnak? A rómaiak vajjon nem plántáltak-e sok szókat a görögöknek nyelvéből a magukéra? Úgyde a magyar nyelv szűz nyelv s aki idegen szókat kever belé, megszeplősíti azt. Ez az ellenvetés egészen nevelésnek látszik lenni. Mivel szűzebb a magyar nyelv a német, tót és deák nyelveknél? Ha ezek a nyelvek az idegen szók felvétele által meg nem becstelenedtek, mely gyarlóság volna a magyarra nézve olyasmit szentségtörésnek tartani, ami minden nyelvnek nagyobb virágzására szolgál?

Jókai szintén nemzetietlen volt a Magyar nábob-hoz csatolt végszavában? Arra a vádra felel „miszerint nagyon sokszor használja az idegen szavakat“. Két érvet hoz föl. „Ha tréfálni akarnék, azt mondhatnám, hogy annyira bele voltam merülve azon kor tanulmányozásába, hogy még a nyelve is rám ragadt.“ Kénytelen őszintén megvallani, „miszerint... a végletekig vitt purizmust azért nem szereti, mert újabb időkben avatatlan, a nyelvek jellemét nem értő nyelvészek annyira elszaporították a rossz új szavakat nyelvünkben, hogy kénytelen a régieket visszakeríteni“. Szarvas Gábor — akinek magyarságát talán nem vonják kétségbe a dilettáns Puristák, hiszen akkor á szobrát menten el kellene távolítani az Akadémia előtti parkból, azaz sétányból — úgy nyilatkozott, hogy éppen az idegen szavak üldözése vall nemzeti gyöngeségre:

Mire tanít bennünket a tapasztalás? Arra, hogy a tudomány hangos követelésének ellenére is testünk-lelkünk borzad az idegen szók kérdésének hallatára is. Honnan e borzalom, miben rejlik e kézzel-lábbal való ellenküzdésnek az oka? Mást alig tudunk felelni rá, mint: egyik kiváló gyöngességünkben, hiúságunkban ... A meghonosult idegen szók többé nem idegenek, hanem sajátunk; s ennél fogva kiirtásukra, hisszük még a legérzékenykedőbb, legtúlhajtottabb nemzetieskedés sem akar gondolni. (Magyar Nyelvőr 1872, 303.)

Sajnos azonban, a dilettáns puristák nagyon is gondolnak ilyesfajta gyökeres kiirtásokra és sok más, nyelvregulázó atrocitásra; még a magyar parasztot is „móres”-ra tanítanák. Volf György kitűnő nyelvészünk annak idején szintén tiltakozott a nemzetietlenség vádja ellen és rámutatott az idegen szavaknak arra az előnyére, hogy olyanok, mint a régi magyar gyökérszavak:

Az idegen szóban sohasem érezzük, hogy mi módon van képezve, tehát jelentését nem az egyes részeiből találgatjuk, hanem csak úgy egészen véve ismerjük. Nem érezzük és nem is érezhetjük ..., E tekintetben tehát az idegen szavak tökéletesen hasonlítanak saját úgynevezett törzsök szavainkra... Azért sohase tartunk attól, hogy nyelvünk szerkezetét akármilyen mértékben is megváltoztassák. Pedig ez a fő, mert nem a szavak, hanem a szerkezet teszi a nyelvet nemzetivé. (Magyar Nyelvőr 1872, 444.)

A magyar paraszt talán magyartalan és nemzetietlen, mikor a „fölstök” után a „lájbjija” zsebéből kiveszi a „masinát” és az „ámbituson” rágyújt a pipájára? Féltjük a parasztot a „propagandától”, de szabad bejárása van hozzá a Schmoll-nak, a Dreher-nek, a Stühmer-nek... Sok idegen szót használni nem magyartalanság, legföljebb pedáns póz, komikus affektáció, tudós nagyképűség, ha valaki „à tout prix” dokumentálni akarja erudíciójának maximumát és akcentuálja, hogy nem kommunikál a dilettáns purizmus és lingvisztikai xenofobia princípiumaival... Ilyen ártatlan humorú mondatokat szokott büszkén szerkesztgetni a kismagyar-horizontú, műkedvelő purista a szélesebbkörű magyarság híveivel szemben. A legtöbb, amit elér hogy összeeskébál effajta könnyen kéznél levő mondatot (ez a könnyűség is mutatja, hogy idegen szavaink mennyire magyarok már!) és akkor eljutotunk végre — nem a magyartalan nemzetietlenséghez, hanem a derék Per-földy Tóbiáshoz, Kisfaludy deákos ügyvédjéhez, akinek minden mozdulata magyarabb, mint a félszegen magyarkodó puristáé.

4. Ne szégyeljük nyelvünk jövevényszavait, mert akkor a magyar szótár jókora részét tűzbe kellene vetnünk. Törődjünk bele abba a történelmi ténybe, — amelyhez hasonló a kelta-latin-germán keveredésű franciáknál és angoloknál, a szláv-germán poroszoknál is megtörtént — hogy nyelvünk finnugor, török és indogermán elemekből alakult ki, aminthogy a magyarság ethnikuma is nem tiszta finnugor, hanem török és indogermán keveredéssel alakult ki mai büszkeségünkkel a szentistváni keretek között. Ez a szempont megérdemelné, hogy mélyebb indokolást nyerjen és a magyar nacionalizmus tudatába utat találjon. Itt csak Szvatkó Pálnak „Indogermán magyarok” című tanulmányából (Apolló, 1938) legyen szabad idéznem néhány mondatot: „Az indogermán keveredés nem szégyen, hanem a magyarság megnyerő és átalakító tehetségének bizonyítéka... Magyar csodálatosság és magyar vonzerő... Az indogermánok büszkén csatlakoztak a Habsburgok erőszakoskodásaival viaskodó nemzethez, mint Kossuth vagy Petőfi családja... A történelemben nem ritka a hasonló jelenet, amikor új nép születik különböző más népek konglomerátumából.” Akiktől mi kaptuk a szavakat, azok ép annyit kaptak másoktól, tőlünk is. Az akác, a kukorica, a burgonya: tengerentúli növények és mégis jellegzetesen magyarrá lettek. Az idegen szó-magból is buja tenyészet virul ki

magyar földön. A szláv ‚csin‘-ből lett a ‚csinos‘, a ‚csinosít‘, a ‚csinjabinja‘, nyelvünk ‚csinosodása. és az idegen szóval ‚csinján‘ bánni nem tudó puristák ‚csintalankodása., a nyelvújítási ‚csíny‘, Széchenyink ‚csinosbult. szava... Ki gondol itt már az idegen eredetre és ki haragszik a valamikor idegen csin-ra, hogy új földesúr lett Magyarországon és utódaiban meg sokasodott? Igen relatív fogalom a szótári eredetiség, leginkább csak a demagóg frázisgyártás ködképeiben él. Az igazi eredetiség a gondolkozásban, a formarendszerben rejlik, bár ez is alá van vetve változásoknak, belső és külső hatásoknak. Sok olyan idegen eredetű jómagyar szavunk van, amiről még csak annyit tudunk, hogy nem-finnugor, de származása nincs kimutatva.. Volf György az idegen szavak természetes csereforgalmáról a következő megszívlelendő dolgokat írta:

A nyelvtudomány mindenütt mutatott ki idegen szavakat... A nyelv szívósan ragaszkodik minden oly szóhoz, melynek szükségét érzi... E részben nem tesz különbséget eredeti vagy nem eredeti szavak között... Az idegen szavakat csak úgy lehetne elkerülni, ha a nemzetek egymással nem érintkeznének ... Jól értjük a nyelv tisztaságát, mert mi van tisztábban mondva, ez-e: „enyém feleség hagyta övét téli felöltő igazítani“, vagy ez-e: „plébánosunk megreparáltatta templomunk ablakait“, amelyben nincs egyetlen eredeti? A nyelv tisztasága nem kívánja az idegen szavak kiirtását, hanem csak azt, hogy ne legyenek vad idegen hangzásúak... Nem az egész nyelvet vesszük tekintetbe, hanem annak igen primitív elemeit, a szavakat, melyek maguk még korántsem nyelv, valamint egy rakás kő se ház ... Még mindig abban a mámorban szenvedünk, melyből a németek már a múlt század elején szerencsésen kiépültek... A németek mosolyognak rajtunk, mikor a ‚klórsavanyú kálit. elnevezzük ‚halsavas haméleg‘-nek, hiszen rosszabbított kiadásai vagyunk azon embereinek, kik a ‚Zigarre‘ helyébe ‚Rauch-Kraut-Mund-Stengel-Nasen-Dampfer‘-t csináltak ...

5. Ne terjesszük az ellenszenvet régi és szép „idegen“ szavaink és latinosságunk iránt. Ne mondjuk az idegen szavakról, — mint egyik kétes ízlésű puristánk teszi — hogy „céda, nemzetközi, faramuci szólotyók“, mert akkor övele együtt valamennyien bűnösnek találhatunk és nyelvünk harmadrésze „kiebrudálni való“ lesz. „A szavakban benne van a nép történelme, csinján kell tehát bánni az újítással, nehogy kigyomláljuk régi szép szavainkat“ — írja igen helyesen egy H. B. jegyű szerző, az újabban divattossá lett hirlapközi nyelvviták során (Esti Kurír 1940, júl. 27). Ezrivel vannak az évszázadok óta meghonosult „idegen“ szók (optimizmus, misztika, primitív, realitás, etika, génusz, dekórum, stb), amiket az új nyelvvédő mozgalom dilettáns túlzói halálra ítélnék. Ma már iskolásgyermekek és felnőtt tele van félelemérzéssel a terror miatt, amellyel ezek az epigon nyelvújítók föllépnek. Miután gyermekkorunkban — helytelenül — belénk nevelték, hogy a nyelvújítás rengeteg rossz és németes szót gyártott (kedvenc, tanonc, vérszegény), amiket kerülni kell, inkább használjunk helyettük idegen szavakat (!) — most a másik végletbe taszítódunk és nemzeti lelkiismeretünk skrupulizál, ha skrupulusunk van és nem használjuk a nyelvújítási ‚aggály.-t. Nem merünk füre lépni a sok ‚mütanrendőr. miatt, pedig gyermekkorunkban még longamétáztunk idegen szóval a nyelvújítási ‚lövölde‘-téreken. Nem az idegen szó öli ki a részben szintén idegenből jött magyar szavakat, hanem a rémhírterjesztő puristák némítják el hagyományos szavainkat. Főleg latinos szavainkra haragszanak, mivel nagyfokú stílusérzékhianyról tesznek vallomást. Tudatalatti oka sokminden lehet ennek az esztétika xenofóbiának. Csak egyet valószínűsítsünk: a purista vagy egynyelvű, tehát ösztönszerűleg kényelmetlen neki az idegen forma, vagy rejtegeti bilingvizmusát és mindent kiölne, ami erre a kétnyelvűségre emlékezteti. Pedig Zrínyi is kétnyelvű volt, Széchenyi is: magyarságuk nem vallotta kárát

Csak az idegen szavak és a nyelvújítás kibéküléséből fakadhat a magyar nyelvnek virágzása, amint már bölcsen megmondotta elindulásakor a Magyar Nyelvőr (1872, 294):

Valaki szemünkre lobbantja, hogy nagyon sűrűn s gyakran minden szükség nélkül idegen szókat használunk s ezáltal elkorcsosítjuk nyelvünket. Mi az idegen szókat a tudományban nemcsak célszerűeknek, hanem az egységes, minden nemzettel közös tudomány szempontjából mellőzhetetlennek is tartjuk. Ha valamely külről vett szó már meghonosult, az többé nem idegen, hanem édes sajátunk, egészen a miénk. Ki merné például állítani, hogy ez korcs magyarsággal van mondva: Pompás, gyémántos rámajú tükröket szállítottak a királyi udvarba? Pedig hát egy szó kivételével mind idegen nyelvből került hozzánk. Sőt még a világos, észrevehető idegen sem rontja úgy a nyelvet, csak magyarosan szerkesszük, mint a nyakaszegett eredeti. A „klerikusok teológiát studíroznak a szemináriumban“ — hasonlíthatatlanul jobban van mondva, mint ez: A paponcok egélytant tanoznak a papnöveldeben.

Legkitűnőbb stilsztáink sem tudnak meglenni idegen szavak nélkül, így például Harsányi Zsolt szép Liszt-életrajzából (1936) a következő — szerintem kitűnően színező, szerinte nyelvünket beszennyező — „idegen“ szavakat halászom ki találomra: ária, talián, liberális (mért nem szabadelví, ha már a szláv szabad-ot szabad volt átvenni?), opera (dalmű), kulissza (színfal), komponál, brácsa, cselló, taktus, szekta (felekezet?), toulevard, akkord, esztétika (széptan), pedáns, póz, skandalum (valóban skandalum!), fantasztikus, szimfónia, fantázia, demokrácia, melódia (elég dallamos szó), passzázs (?), virtuóz, drapéria, lottéria, reverenda, memoár, harmonizálás, glória, memorandum, múzsa (nemtő?), index, klérus, poéta (költői szó!), technika, paragrafus (cikkely), protekció, filiszter, misztikus (erre igái haragusznak, de csak a dilettáns puristák), szimfónia, theologia (hittudomány), dirigál (vezényel), gvardián, antiszemitizmus, tetralógia (hármasmű), dogma, etikett, pingál (fost), stb. Irsuk ki az idegen szavakat a purista Kosztolányi, Harsányi Zsolt írásaiból, a nyelvekből: megszűnik az irodalom.

6. A magyarosuló idegen szó hasznos szolgálatot tesz magyarságunknak és gazdagítja nyelvünket. A nyelvtörténelemben és nyelvelszttikában való félműveltség, a zszurnaliszta (nem újságíró!) fölületesség zamatos tiszta magyarságunk szegényülését jósolja az idegen szavak magyarosodásának következményeképpen. De nem jósolhatná a német „zamos.“, a szláv „tiszta. nélkül. Az idegenből jött jövevényiszó leginkább éppen a purizmus szótárát gyarapítja, mert a puristák halásszák mindenáron a jóízű, népies, zamatos szavakat, ezek pedig sokszor jövevények. Nyelvünket gazdagította, hogy a gazdag mellé átvettük az olaszból a „doge. szót és „duzs“, „dús. lett belőle. Nyelvünk szinonimákban való bőségét az idegen szavak befogadásának köszönhetjük. Például az idegenből jött pénznek szavai rengeteg lehetőséget adnak finom különbségtévésekre és nyelvünknek önmagából való továbbfejlesztésére. „Talentumos. ember, „filléres. gyors, „krajcároskodás“, nem ér egy „fabatkat., „garasos., egy „polturát. sem, „picula., fogához veri a „pénzt.: mindezek nem fölöslegesek, sőt nyelvünk gyönyörű színezői, bár valamikor talán fölöslegesnek látszották. A súlymérték idegen szavaiból lett a fontoskodás., a „latolgat., a „kilós“ ruha, a „mázsaszámra., a „tonnatartalom., a félgrammos. aszpirin, a „tizennégykarátos“ gyűrű. Ha minden jövevényiszónak csak egy származéka van, pedig több is keletkezik, akkor nyelvünk már dupla-annyival gyarapodott, mint amennyi a befogadott jövevények száma. A szláv „darab“-ból lett a „darabos., a „sarabolja-darabolja. magyarán, a „színdarab., az „eldarabol.. A szláv „patak. tovább „patazik. nyelvünkben. A szláv „szabadiból „szabadon. nőtt ki a szép magyar „szabadság., a túl-

buzgó purista ‚szabadossága‘, a ‚szabadító‘. A szláv ‚derék. nem félt az idők mohától és ‚derekasan‘ megállotta helyét, még segített is magyarul mondani a latin ‚derékszöveget‘. A szláv ‚kincses‘-ből lett a ‚kincses‘ Kolozsvár. A francia ‚kilincs‘ adta a ‚kilincselést‘. A szláv ‚erdő‘ nélkül ‚Erdély‘-t talán ma is Transsylvaniainak neveznök. A török ‚deli‘ adta a daliát, Vörösmarty Szüdelijét, Arany ‚daliás‘ idéit. Micsoda gazdagság! Egy idegen szó három magyart csinál, a szláv ‚bolond‘ is csinált, ha nem is száz bolondot, de legalább tíz magyar szót, a ‚belebolondultam magába‘ dalrészlettől a visszaidegenesedő, de mégis népies bolondériáig... A francia ‚hasard‘-ból lett a hazardjáték, a ‚házsártos‘. A szláv ‚vitéz‘-ből a ‚vitézség‘, a ‚vitézlő‘ jeleskedik. A szláv ‚zsír‘ nem ártott a ‚halzsíros‘ atyafiságnak, a szláv ‚kin‘-ra alapul a magyar ‚kínoz‘, ‚kínpad‘, Krisztus kinszenvedése. A szláv ‚parlag‘ sem hevert parlagon: belőle született a ‚parlagi‘ nones, a ‚parlagias‘ pellengér-stílus... Azt gondolja a purista az őszívében: új, csinált szót állít a csirájában-elfojtás vagy magzat-elhajtás következtében magyarrá sem születhetett idegen szó helyébe. Az új szó igen helyes, ha olyanokat faragunk remekbe, mint az ‚emlény‘, a ‚küldönc‘, az ‚erény‘, a ‚lég‘, a ‚jog‘, az ‚inga‘, az ‚anyag‘, a »szakadár.. Ezek valóban újak, még a ‚gyökerük‘ is új vagy ritka. A mai kontár nyelvújítás azonban nem gyártott új szót, csak kiemel a mondatból két meglevő, tapadásos szót például a ‚rang-rejtve‘ (ami csak annyira ‚új‘ a rang-hoz és a rejt-hez mérve, mint amennyire a ‚könnyhullatva‘, a ‚könny‘ és a ‚hullat‘ mellett) és azt mondja nekik: házassodjatok össze. Nem kell a magyar szavakat biztatni. Amúgyis összetapadnak azok, a közvetítő purista buzgólkodása nélkül. Babits szava pl. a ‚sohamegnemelégedés‘ ! Gyönyörű költői lelemény, a prozaikus purista nem is tud róla. De kinek jutna eszébe, rácsapni és besorozni ezt is valamely idegenszó agyonütésére?

Tegyük föl azonban, hogy sikerül a ráhibázó puristának szerencsés új szót gyártania: akkor is nyelvünk gazdagodására válik, ha mellette megmarad a régi, a ‚jog. mellett, a ‚juss‘, a ‚pengő. mellett a ‚forint‘, a ‚zene‘ mellett a ‚muzsika‘, a ‚pénztár-felülvizsgálás‘ mellett a ‚békerevízió‘, ‚épségben‘ maradó testünk mellett az ország, integritása.. ‚Tanár‘ és ‚professzor‘, ‚közíró‘ és ‚publicista‘, ‚közébed‘ és ‚bankett‘, déli ‚étkezés‘ és szláv ‚ebéd‘, esti ‚evés‘ és szláv ‚vacsora‘, ‚lelkész‘ és ‚páter‘, ‚gyárt‘ és ‚fabrikál‘: ketten többre mennek, mint magukra maradva.

7. A jövevényszó nem öli ki a régebben-magyar szavakat. Ezt nem kell bizonyítani, mert az ellenkezője nincs bizonyítva. Csak nagyhangú frázisokban szerepel, tudósok sohasem állították. Legföljebb néhány szóról lehet ezt állítani (‚atyval‘), de a helyükbe jött idegenek (‚mostoha‘) annyira magyarok, hogy csak a nehezen bogozó szófejtés tudja eredetüket kimutatni.

Használjunk mindenféle, minél többféle szót, annál biztosabb, hogy egyik sem fog kihalni!

8. A mai epigon-neologizmus és nyelvvédelem lehetőségeit tisztázni kell. A hangos hírveréssel megindított nyelvújító mozgalom eddig vajmi csekély eredményre mutathat rá. Mindössze három szó az, amit fabrikálni tudtak: ‚rangrejtve‘ (incognito), ‚lelátó‘ (tribün) és ‚hírverés‘ (propaganda) és talán a sportnyelv szavai. Lehetne vitatkozni róluk, de ám legyen: használjuk őket olyan esetekben, mikor az idegen nem elégít ki. De most már e három csenevész újszülöttért pusztítsunk ki ezer jövevényt, csak azért, mat szüleik a határon kívülről származnak? Hiszen marad még lehetősége a nyelvvédelemnek a következő téreken: a) harc a kéjgáz-stílus ellen; b) régi szavak följújítása; c) népies kifejezések fölvétele; d) költők és írók nyelvi szépségeire, tudósok világos, okos érveléseire való rámutatás, vagyis hamishangok hírverés útján való közveszélyes terjesztése helyett a jónak propagandája; e) a szavak jelentésfinomságainak, érzelmi árnyalatainak épségére való

ügyelés, perszekutorság helyett egy jó magyar szótár szerkesztése; f) a gondolkozás, a logika hibáival szemben jóakarató fölvilágosítás; g) a mondat-szerkesztés ellenőrzése, a mondatok fonetizmusának, jóhangzásának ápolása; h) a stílusalanságok, izléstelenségek pellengérezése; i) hivatalos nyelvünk rébuszainak megfejtése és fololdása, mert oda jutottunk, hogy például a katonai ügyosztályok plakátjait meg sem értik a sorozásra várók.

Humor kedvéért idézzünk ezekből a kóros szófaragványokból. Azt javasolja például az ismeretlen purista, hogy „agonizál. helyett mondjuk „az utolsó rúgja“. Megköszönnék az agonizáló hozzátartozói. Az ilyen nyelvéddékkal szemben sürgősen orvost kellene hívni. A „kórzó. helyett mondjunk,ballagó .-t? A,ballagó. szép szó, nem is fenyegeti semmi veszély a „kórzó. részéről, de nem illik olyan helyre, mint a Duna-kórzó, ahol nemcsak ödöngenek, hanem ülnek is, mégpedig a „ballag-már-a-vén-diák“ gondolat- és érzelmvilágától távoluló emberek... Ne zavarjuk össze a dolgokat ilyen bántó stílusalansággal! A purizmus egyébként itt megint leleplezte önmagát. Elvben csak a „fölsleges“ idegen szavakat üldözi, de a gyakorlatban igen szűkre korlátozza az amúgyis relatív „fölslegesség“ értelmét. A „kórzó. régen meggyökeresedett szavunk hangzására sem csúnyább vagy idegenebb, mint a „vadorzó., a „porzó., a „torzó., a „borzol.. Miért kell „magyarítására“ gondolni, hiszen magyar! „Irritál. helyett az elmés javaslattevő a „bizgat. használatát ajánlja. Mit gondoljunk az olyan nyelvművelőről, aki nem érzi, hogy a „bizgat. kofák, bakák és hóhányók szókészletéből való? (Persze a baj ott van, hogy a pellengérező purista ezeket az egyébként érdemes honfitársainkat teszi meg a szép magyarosannossá eszményeivé, még pedig expressis verbis!) Aki a „misztikus-t .regebeli“-nek magyarosanítja, van annak sejtelve filozófiáról, nyelv-kultúráról? Az olasz „patália“-ra, ami igazán magyarosan hangzik és hangulatosága miatt semmiképpen sem nevezhető fölsleges szónak, hiszen a légynek sem árt: a „csatara. szokatlan hangfestő szót ajánlja a túlbuzgó purista. Nem lesz patália belőle, ha megmarad a „patália“ és nem irtja ki a „csatara“... Naiv dolgok ezek. Humoros és a purizmus elveinek kénytelen-kelletlen megtagadását jelenti, hogy a gyógyjavallt magyarosítások között szerepel a „paragrafusrágó“ és az „aktaszagú“ is mint kifogástalan idegenszópótlék! A purista balkeze nem tudja, mit csinál a jobb. Mert a Magyarító Szótár szerint a „paragrafus“ maga is helyettesíthető, mégpedig a „cikkely“ szóval. Paragrafus-rágó tehát — a dantei módon saját bűnével büntetendő purizmus szerint — nem más, mint „cikkelyrágó“. Válgék egészségére. Már-már új horizontok libegnek elénk és a kitisztogatott nyelvben, az „élősdiek kiirtása“ után, ilyen szép virágok díszelnek majd: sürge (agilis), bódé („barakk“ helyett, a dilettáns purizmus ugyanis nem tudja, hogy a „bódé“ a „Bude“ magyarosított alakja, ugyanaz a német szó, amely triviális formában és jelentéssel mint „budi. honosuk meg), torlat (barrikád), életrajzos (igen kedélyes, a biográfus helyett), csevejde (canaille, bár az újszülött túlságosan sipítózó a „csöcselék“, a „gazember“ megjelölésére), dikó (chaise-longue), vajákos (sarlatán), cselleng (cirkál, például a hadihajó: „csellengő“, hogy nyelvünk szebben legyen kicirkalmazva és ne legyen cirkusz belőle!), tapsos (claqueur), kisvizsga kollokvium, pl.: „lekisvizsgáz“), szájong (deklamál), morfinkóróság (morfínista, pedig ez az utóbbi sokkal magyarosabb, v. ö. egyetemista, kollégista, drogista, patvarista, sipista, kórista, pápista, dalárdista, kongreganista, elemista és purista, azaz pur-kóróság!), elköntárol (paccol helyett bár a „kontár“ is német szó), hallatlankodik („protestál“, amiből következne, hogy a protestáns. ezentúl „hallatlankodó“ lesz, ami valóban hallatlan dolog!), fuvattyúz („pumpál“, ez megjárja, a „szivattyúz“ kap egy kenyerespajtást aztán pumpálhatnak együtt!), lafancos („slampus“, bár nehéz eldönteni,

melyik slamosabb), nemi varázs (sex appeal helyett, bántó stílustalanság, nem is szólva arról, hogy éppen azért mondunk eufemizmussal sex-appeal-t, hogy ne kelljen nyíltan nemi varázs-t mondani, ami egyébként olyan választékos, hogy már sértő!), guriga (spulni, ami persze nem is azonos a gurigával), martol (strandol) stb. Pintér Jenőt és Gárdonyi Gézá-t idézzük ezzel a ferde szellemiséggel szemben: „Vigyázzunk, nehogy az egész nyelv-művelő mozgalom az idegen szavak túlzott és egyoldalú üldözésére korlátozódjék. Ne tiltsuk el a tanulókat a ,szervusz. szó használatától, mert ez már kisiklása a mozgalomnak... Jól mondta Gárdonyi, hogy lehet csupa magyar szóval is magyartalanul beszélni.“ (Magyarosan, 1937, ¹⁰¹.)

9. Természetes fejlődés erői döntik el a mesterséges nyelvújítás sorsát. Nyelvvaltoztató, Ösztönös ingadozás, expresszív nyelvtermés áll az egyik oldalon, míg a másikon a meglevő gondolatformákhoz, szókészlethez természetes ragaszkodás harcol és a kettős törekvés eredménye a fejlődő nyelv. Minden változni és minden maradni akar: minden váltoik, de csak annyira, amennyire az erők harca engedi. A nyelvújítás: erőszakos belenyúlás a nyelvfejlődésbe. Az „erőszak“ is természetes, de csak annyit ér, amennyi ereje van tízmilliókkal szemben. Az egész nyelv-közösség consensus-a, népszavazás nélkül nem ér el sokat. A harcnak mindkét részen vannak halottal. Itt egy nehézkes, kirívó szó, ott egy torz és magyartalan neológ-szülemény. Az eredmény társadalmi és stílusrétegek szerint különböző. Megtörténik, hogy az idegen szó a népnél kap azilumot (juss) és a legmagyarabb népdal szárnyain él örökké, mint a Kossuth Lajos ,regimentje.. A purizmus tragikuma, hogy újításai leginkább a tudósok nyelvében találunk megértésre, ott, ahol a legtöbb idegen szó nyüzsög...

„Est modus in rebus.“ Ajkam ,örömteli. végszava a dilettáns puristákhoz: hidegvér és ,elegancia. a nyelvben; ízlés és ,tolerancia. a magyarosodra akaró idegenszavakkal és a nyelvújítás különcségeivel szemben. Fontolva haladás. Magyarul írunk és értelmesen gondolkozunk. Nem neológia vagy ortológia, hanem mind a kettő.

ZOLNAI BÉLA

„MENTSÉG“

AGYOMAI Kner-nyomda, annyi szép magyar nyomtatvány termőhelye, most a könyvnyomtatás ötszázadik évfordulójára kiadta Tótfalusi Kis Miklós szerfölkött ritka, csak két példányban meglevő művét. Műveltségtörténetünk egyik legfontosabb, eddig csak a szaktudósok szűk körében ismert dokumentuma vált ezáltal hozzáférhetővé. Volt már új kiadása, 1902-ben, de teljesen eltűnt a könyvpiacról. Aki tudni akart valamit Tótfalusiról, Dézsi Lajos életrajzát olvashatta. (M. Tört. Életrajzok. 1898.) Érdekes összevetni a „Mentség“-gel. Majdnem a teljes szövege benne van, elszórt idézetek alakjában. Mégse hat: a felaprózás elvette lendületét, dinamikáját, sőt formáját. Mert e látszólag kusza, ötletszerűen rendszertelen szóhalmaznak van valami belső, szinte zenei formája, hullámmása egyre hevesebb lesz, míg imaszerű végszavában megnyugszik. Olvassuk el egyhuzamban, utána Dézsi életrajzát, meglátjuk a különbséget.

Már csak ízes erdélyi nyelve miatt is méltó olvasásra. Sok idézetben, de egész stílusában az oly ritkán megfogható élő, beszélt nyelvet hallhatjuk. De nyelve jelentőségét messze meghaladja tartalmáé. Nem egy magánember sorsa, hanem egész művelődésünk számos fájdalmas, máig megoldatlan problémája tárul elénk megrázó, őszinte emberi vallomás formájában.